

Ədəbiyyat dərslərində klassik əsərlərin təhlilinin sufizm və hürufizm ideyaları ilə əlaqələndirilməsinə dair

Bilal Həsəni¹

XÜLASƏ

Tədqiqatlar göstərir ki, təlim prosesində sufizm və hürufizm haqqında biliklərə yiyələnmədən, bu dini-fəlsəfi baxışlar sisteminin mahiyyətini anlamadan məktəblilərin klassik ədəbiyyatımızın bir çox görkəmli nümayəndələrinin bədii irsini dərinlən mənimsəməsi mümkün deyildir. Yuxarı siniflər üçün müasir ədəbiyyat dərsləkləri və metodik vəsaitlərdə bu məsələlərin yetərinə işıqlandırılmaması ciddi təlim problemi olaraq qalmaqdadır. Məktəb təcrübəsi göstərir ki, bir sıra hallarda şagirdlər həmin təriqətlərin bir-birindən fərqi müəyyənləşdirməkdə və nəticə etibarilə, öyrənilən əsərin ideya-məzmununu, bədii sənətkarlıq xüsusiyyətlərini qavramaqda çətinlik çəkirlər. Ümumtəhsil məktəblərinin X sinfində XIII–XVI əsrlər ədəbiyyatının tədrisi zamanı şagirdlərə sufizm və hürufizm təriqətlərinin mahiyyətinin, fərqli cəhətlərinin, bədii söz sənəti ilə əlaqəsinin aydınlaşdırılması zəruridir.

AÇAR SÖZLƏR

sufizm, hürufizm, panteizm, ədəbiyyat, təriqət

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 12.07.2025

Qəbul edilib: 16.10.2025

¹ Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Əməkdar müəllim, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan. <https://orcid.org/0000-0002-6964-0546> | bilalhasanli@yahoo.com

On the Connection of the Analysis of Classical Works in Literature Lessons with the Ideas of Sufism and Hurufism

Bilal Hasanli¹

ABSTRACT

The study shows that without acquiring knowledge about Sufism and Hurufism in the learning process, without understanding the essence of this system of religious and philosophical views, it is impossible for schoolchildren to deeply assimilate the artistic heritage of many leading representatives of our classical literature. In this regard, the lack of adequate coverage of these issues in modern literature textbooks and methodological aids for upper grades poses a serious educational problem. School experience shows that in a number of cases, students have difficulty in determining the differences between these sects and, as a result, comprehending the ideological content and artistic features of the studied work. When studying literature of the 13th–16th centuries in the 10th grade of secondary schools, it is necessary to clarify for students the essence of Sufism and Hurufism sects, their differences, and their connection with the art of artistic speech.

KEYWORDS

sufism, hurufism, pantheism, literature, sect

ARTICLE HISTORY

Received: 12.07.2025

Accepted: 16.10.2025

¹ Doctor of Philosophy in Pedagogy, Associate Professor, Head Teacher, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan. <https://orcid.org/0000-0002-6964-0546> | bilalhasanli@yahoo.com

Giriş

Məlumdur ki, orta əsr Azərbaycan ədəbiyyatının əsasını sufizm və hürufizm ideyaları, baxışları və simvollarını yüksək sənətkarlıqla əks etdirən bədii əsərlər təşkil edir. Ümumiyyətlə, klassik ədəbiyyatımızın böyük bir dövrü bilavasitə təriqət ədəbiyyatı ilə bağlıdır. Belə ki, XII əsrdən etibarən söz sənəti nümunələri, əsasən, təriqət ideyalarının, dini-fəlsəfi baxışlar sisteminin güclü təsiri altında yaranmışdır. Xüsusən XIII–XIV əsrlərdə sufizm və hürufizm təriqətlərinin ideyaları Azərbaycanda bədii fikrə və ədəbi düşüncəyə geniş təsir göstərmiş, onları bədii-fəlsəfi cəhətdən zənginləşdirmişdir. Bu təsir xüsusilə lirik şeirlər yazan sənətkarların yaradıcılığında daha qabarıq şəkildə özünü göstərmişdir.

Ümumtəhsil məktəblərinin X sinfində klassiklərin – İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Şah İsmayıl Xətai kimi sufiyanə əsərlər yazan sənətkarların yaradıcılığı tədris edilərkən şagirdləri ilk növbədə sufizm və hürufizmin mahiyyəti, fəlsəfəsi, ideya və baxışlar sistemi ilə tanış etmək zərurəti yaranır.

Metodlar

Tədqiqat zamanı sistemli yanaşma, müşahidə, müsahibə, müzakirə, müqayisə, induksiya və deduksiya metodlarından istifadə edilmişdir.

Nəticələr

Müşahidələr göstərir ki, sufizm və hürufizm haqqında əsas biliklərə yiyələnmədən, bu dini-fəlsəfi baxışlar sisteminin mahiyyətini anlamadan klassik ədəbiyyatımızın bir çox aparıcı nümayəndələrinin bədii irsini dərinlən mənimsəmək mümkün deyildir.

Məktəb təcrübəsi göstərir ki, şagirdlər çox vaxt bu iki təriqətin fərqlərini müəyyənləşdirə bilmir və nəticədə öyrənilən əsərin ideya-məzmununu, sənətkarlıq xüsusiyyətlərini dərinlən qavramaqda çətinlik çəkirlər.

Ümumtəhsil məktəblərinin X sinfində XIII–XVI əsrlər ədəbiyyatının öyrənilməsi zamanı şagirdlərə sufizm və hürufizm təriqətlərinin mahiyyəti, səciyyəvi xüsusiyyətləri və bu təriqətlərin söz sənəti nümunələrində bədii ifadə üsulları barədə aydın və əhatəli məlumat verilməsi zəruridir.

Müzakirə

Ədəbiyyat dərslərində tez-tez belə bir sual ortaya çıxır: İslam dininin müqəddəs kitabı, səmavi kitabların sonuncusu olan “Qurani-Kərim” cəmiyyətin ən mühüm problemlərini, insanları düşündürən, narahat edən məsələləri, müsəlman icmasının əsas hüquqi məsələlərini əks etdirdiyi, ictimai əxlaq və ədalətlə bağlı mükəmməl hökmlər verdiyi halda, sufilik,

hürufilik kimi dini-fəlsəfi təriqətlərin yaranmasına nə ehtiyac var idi? Bu təriqətlərin meydana gəlməsi hansı ictimai və siyasi-tarixi amillərlə bağlı idi?

Bu mövzu ilə bağlı araşdırmalar aparmış ədəbiyyatşünas professor Yaqub Babayev qeyd edir ki, Məhəmməd (s) peyğəmbərin və sonrakı dörd mötəbər xəlifənin dövründə islami-cəmiyyətdə ideal bir ədalət, qardaşlıq, bərabərlik prinsipi hökm sürürdü. Lakin Əməvilərin, daha sonra isə Abbasilərin hakimiyyəti dövründə xilafət səltənətə, mənəvi-ruhani cəmiyyət dünyəvi cəmiyyətə çevrildi. Bəzi zahirpərəst ruhanilər bu ədalətsizliyə gizli və ya aşkar şəkildə bəraət qazandırmağa başladılar. Tanrı cəmiyyəti mənfəətpərəstlik cəmiyyəti ilə, Tanrı sevgisi sərvət və mənəb sevgisi ilə əvəz olundu. Sufizm məhz həmin dünyapərəstliyə, mənfəətgirliyə, sərvətpərəstliyə, haqqı atıb dünyanı tutmağa qarşı dinc etiraz forması kimi təzahür edib intişar tapdı (Babayev, 2007, s. 10).

Dini-fəlsəfi, mənəvi-əxlaqi düşüncə və davranış sistemi olan sufizm (təsəvvüf) orta əsrlərdə Şərq islam aləmində geniş yayılmışdı. “Sufi” ərəbcə “yun parça” deməkdir. Sufilər sadə həyat tərzini nümayiş etdirən və onları digərlərindən fərqləndirən yun paltar geyindikləri üçün onların təriqəti bu adla tanınmışdır. Bəzi mənbələrdə isə “sufi” sözünün yunanca “düşüncə”, “hikmət” mənası bildirən “sofiya” sözündən olduğu da iddia edilir.

Orta əsrlərdə hakim dini ideologiyaya müəyyən mənada müxalif olan sufilik və hürufilik təriqətləri dünya və insan haqqında dini baxışları yeni mövqedən əsaslandırmağa çalışırdılar. Sufizmin ən çox yayılmış qolu vəhdəti-vücut və ya panteizm olub və əslində, “vəhdəti-vücut” fəlsəfəsi sufizmin nüvəsidir. Sufi panteistlər “hülul” (həll olma) və “ittihad” (birləşmə) anlayışları vasitəsilə Allah, insan və təbiət arasındakı əlaqəni izah edirlər. Onların fikrincə, Allahla insan bir-birinə qarışır, eyniləşir. Digər bir baxışa görə, “vəhdəti-vücut”çular dünyanı “aləmi-kəbir” (böyük aləm) və ya “insani-kəbir” (böyük insan), insanı isə “aləmi-səğir” (kiçik aləm) sayaraq onların arasında eyniyyət görürdülər.

Sufi panteizm təliminə görə, insanla Allah eynidir; sufi baxışında “böyük insan” olan dünya Tanrının özü kimi qəbul edilir. Nəsimi belə deyirdi:

*Hər yana kim baxar isən, anda sən Allahı gör,
Qəncərü kim əzm qilsən, sümmə-vəchi-illahi gör.
Can gözüylə baxdın isə kainatın eyninə,
Andan özgə nəsnə varmı, həsəbətənlillahi gör*

(Azərbaycan ədəbiyyatı, 2001, s. 45–46).

Sufizmdə Allahın qulu olan insanın haqqa doğru yüksəlişi, şəriət, təriqət, mərifət, həqiqət kimi mənəvi kamilləşmə mərhələlərindən keçməsi zəruri sayılır. İlk mərhələ olan *şəriət* islam dininin möminlik həyatı üçün müəyyənləşdirdiyi, Allahın Həzrəti Məhəmməd (s) vasitəsilə insanlara çatdırdığı qanunlar, dini-əxlaqi hökmlərdir. İkinci mərhələ *təriqətdir*. Təriqət şəriətin hökmlərinin yerinə yetirilməsidir. Bu mərhələ sufinin nəfsdən, tamahdan əl çəkib könüllü olaraq yoxsul həyat sürməsinə, dünyadan, öz iradəsindən əl çəkəməsinə nəzərdə

tutur. Tarixən sufi olmaq istəyən bir çox insanlar şəriətin hökmlərini icra edərək öz sərvətlərindən imtina edib yoxsullara paylamış, özləri isə ömürlərinin sonuna kimi kasıb həyat sürmüşlər.

Sufinin şeyxi *mürşid*, sufi özü isə *mürid* adlanırdı. Sufi özünü mürşidin iradəsinə və nəzarətinə tabe edir, onun rəhbərliyi altında mənəvi kamilləşməyə səy göstərirdi. Bu məqsədlə o, ən ağır işləri görməyə hazır olduğunu öz əməlləri ilə sübut edir. *Mərifət (idrak) mərhələsində sufi yalnızlığa çəkilərək müvəqqəti ünsiyyət qurmaq, həqiqəti dərk etmək və ilahi biliklərə yiyələnmək qabiliyyətini nümayiş etdirir*. Ən yüksək mərhələ isə *həqiqət* adlanır. Bu sonuncu mərhələyə çatmaq çox az adama müəssər olur. Həqiqət mərhələsinə yetişən sufi “mütləq həqiqətlə” daim ünsiyyət vəziyyətində olur.

Təsəvvüfdə eşq *məcazi* (dünyəvi) və *həqiqi* (ilahi) olmaqla iki yerə ayrılır. Məcəzi, dünyəvi eşq dedikdə, insanın dünyaya, insana, həyata, maddi varlığa bəslədiyi məhəbbət hissi başa düşülür. Bu, bəşəri, həyatı, dünyəvi gözəlliklərə olan eşqdır. Həqiqi eşq isə dini-fəlsəfi mahiyyət daşıyır, Allaha, ilahi gözəlliyə bəslənilən məhəbbət kimi başa düşülür. Ş.İ.Xətəinin “Dəhnamə” məsnəvisində vəfa, sədaqət, dözümlük, səbir ilahi eşqin əsas xüsusiyyətləri kimi təsvir olunur. Əsərin qəhrəmanının insana yox, pəri qızına aşiq olması təsadüfi deyildir. Sufizmdə pərilər, mələklər aləmindən keçmək, onlarla görüşmək ilahi eşqə yetişməyin zəruri bir mərhələsi kimi anlaşılar.

M. Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasında ilahi və dünyəvi eşq vəhdətdə verilir və onları təlim prosesində bir-birindən fərqləndirmək çətinlik törədir. Əsərin qəhrəmanı Qeysin doğularkən ağlaması, gözəl bir qadının onu qucağına aldıqda sakitləşməsi sənətkarın sufi görüşlərinin təsvirində öz əksini tapmışdır. Ana bətnindən azad olan, dünyaya gələn uşağın səs çıxarması, ağlaması təbii fizioloji hadisədir. Lakin bu hal əsərdə sufi baxışlara uyğun olaraq zərrənin külldən ayrılmasının doğurduğu kədər nəticəsi kimi mənalandırılır: uşaq ona görə ağlayır ki, o, Tanrıdan ayrılır, bu fani, hicran dünyasına köç edir. Allaha yenidən qovuşmaq üçün isə malik olduğu o saflığı, nuru qoruyub saxlamağı bacarmalıdır.

Qeys yaşadığı cəmiyyətdə hökm sürən haqsızlıqlarla, insanın azadlığı, məhəbbəti, səadəti yolunda maneəyə çevrilən qanunlarla barışmaq istəmir, cəmiyyətdən imtina edib təbiətə üz tutur, azad təbiətin qoynunda vəhşi heyvanlarla yaşamağı tərcih edir. İnsanların divanə kimi qəbul etdikləri Məcnunu vəhşi heyvanlar duyur, ona ram olurlar. Bu səhnə bir çox sufilərin insanlardan uzaqlaşaraq təbiətin qoynunda sadə, iddiasız həyat keçirməsini xatırladır.

Məlumdur ki, Qeysin Leyliyə məhəbbəti əsərin bəzi hissələrində dünyəvi səciyyə daşıyır. Bu məhəbbətdən xəbər tutan ananın həyəcan dolu nəsihətləri də bu iki gəncin məhəbbətinin dünyəviliyini göstərir. Lakin hadisələrin gedişində Məcnunun Leyliyə bəslədiyi hisslər ilahi məhəbbətə çevrilir, sufi eşqinin, insanın Allaha olan məhəbbətinin əlamətləri üzə çıxır. Atasının sözündən çıxmayaaraq Kəbəyə gələn Məcnun Allahdan ağıl yox, eşq diləyir, kamil haqq aşiqinə çevrilir:

*Ya Rəbb, bəlayi eşq ilə qıl aşına məni,
Bir dəm bəlayi-eşqdən qılma cüda məni*
(Füzuli, 2005, s. 336).

İbn Salamin ölümündən sonra Məcnunun ona sadıq qalmış Leylidən imtina etməsi də onun dünyəvi məhəbbətinin ilahi məhəbbətə çevrilməsindən xəbər verir. Əsərdə Məcnun kamala çatmış, həqiqəti dərk etmiş bir insan kimi təqdim olunur.

Adi əsərlərdən fərqli olaraq, sufilik ideyalarını əks etdirən bədii nümunələrdə bir çox sözlər adi, lüğəvi mənada deyil, məcazi və simvolik mənada işlədilir. Həmin mistik – irfani məzmun daşıyan sufi poetik istilahlardan və rəmzlərin mənasını bilmədən sufiliyin mahiyyətini dərk etmək mümkün deyil.

Məsələn, sufiyanə şeirlərdə meyخانə Allaha ibadət edilən yer, şərab isə Allaha qovuşmaq vasitəsi kimi anlaşılr. M. Füzuli sufiyanə istilahlardan istifadə edərək, şəriətin zahiri qaydalarına riayət etməklə kifayətlənib onu batini etiqadla tamamlamayan, daxilən fitnə-fəsad yuvasına çevrilmiş, şəər əməllər törədən din adamlarını ifşa edir:

*Ey əsiri-dami-ğəm, bir guşeyi meyخانə tut,
Tutma zöhhadın müxalif pəndini, peymanə tut.
Gər sənə əfğanimi bihudə dersə müddəi,
Ol sözə tutma qulaq, mən çəkdiyim əfğanə tut*
(Səfərli, 1994, s. 204).

(Ey qəm torunun əsiri, bir meyخانə küncünü tut. Zəhidlərin müxalif nəsihətlərinə qulaq asma, piyalə tut. Əgər rəqib mənim fəryadımı boş və mənasız sayarsa, onun sözünə əhəmiyyət vermə, mənim çəkdiyim fəğanı dinlə).

Ş. İ. Xətəinin yaradıcılığının tədrisi zamanı aydın olur ki, humanist şairin əsərlərində sufilik ideyalarının tərənnümü mühüm yer tutur. Sənətkar şeirlərində insanın mənəvi kamilliyi və daxili gözəlliyindən söz açır, insan azadlığına zidd olan ehkamçılıq və fanatizmi pisləyir. Şair sufi müridlərə yüksək mənəvi tələblərlə yanaşı, onları bəd əməllərdən və haramdan çəkinməyə, əhdinə vəfəli olmağa, məslək və əqidəyə, həmçinin doğru yola sadıq qalmağa çağırır:

*Sufi isən alıb-satma,
Halalına haram qatma,
Yolun əyrisinə getmə,
Doğru yola nəzər eylə*
(Xətəi, 2005, s. 347).

Məlumdur ki, Azərbaycan hürufilik dini-fəlsəfi fikir cərəyanının vətəni hesab olunur. Bu təriqətin əsasını görkəmli mütəfəkkir və şair Şeyx Fəzlullah Nəimi Təbrizi (1339–1394) qoymuşdur. F. Nəimi hürufilik təriqətinin nəzəri əsaslarını “Cavidannamə” (Əbədiyyət haqqında kitab), “Məhəbbətnamə”, “Növmnamə” (Yuxu haqqında kitab), “İsgəndərnəmə” və “Vəsiyyətnamə” əsərlərində şərh etmişdir. “Cavidannamə”də hürufilik təliminin fəlsəfi mahiyyətini açıqlayan Nəimi kamil insanı müqəddəsləşdirir, onu rəyasət düşkünü, qaniçən hökmdarlara, var-dövlət hərisi olan zülmkarlara, islamın müqəddəs qanunlarını unudaraq hakim təbəqənin mənafeyinə xidmət edən riyakar və fitnəkar din xadimlərinə qarşı qoyurdu. Onun insan hüquqlarını müdafiə edən mövqeyi hakim dairələrin və dini zümrələrin şəxsi mənafeələrinə zidd olduğundan, Fəzlullah Nəimi və onun ardıcılları “kafir”, “dinin düşməni” adlandırılmışdır.

Hürufiliyin fəlsəfi əsasını panteizm – maddiliyin və ilahiliyin vəhdəti, Allahın, insanın, mövcud aləmin birliyi təşkil edir. Allah insanın, təbiətin və əşyanın mahiyyətində mövcuddur; xalqla məxluq, Allahla maddi varlıq eynidir. Bu baxımdan hürufilik təriqətinin fəlsəfi mahiyyəti sufiliklə üzvi surətdə bağlıdır. Hürufilər də Allahı ilkin, yaradıcı və mütləq bir qüvvə kimi qəbul etmiş, lakin sufilərdən fərqli olaraq onu dörd ünsürlə eyniləşdirmiş, maddiləşdirmişdilər. Onlar həm də ölkənin idarəçiliyinə can atmış, qarşılarına konkret siyasi-ictimai məqsədlər qoymuşdular. Hürufilər insan hüquqlarını tapdalayan, onu alçaldan və köləyə çevirən despotizmə qarşı çıxır, cəmiyyətdəki nöqsanları humanizm, xeyirxahlıq və ədalət ideyalarının yayılması ilə aradan qaldırmağı, insanın mənəvi-əxlaqi kamilliyinə təkamül yolu ilə nail olmağı hədəfləyirdilər.

“Hürufi” sözünün mənası hərflər deməkdir. Bu fəlsəfi cərəyan ərəb əlifbasındakı 28 hərfin zahiri və batini mənaları vasitəsilə dünya, Allah və insanı dərk etməyin mümkünlüyünü əsas götürürdü. Batini mənə zəti (mənəvi mahiyyət), zahiri mənə isə sifəti (cismani tərəfi) ifadə edir. Hürufilər öz fikirlərini Quranda qeyd edildiyi kimi, “bütün mövcudatın – yerin, göyün, kainatın və həyatın Allahın “ol” əmri ilə yaradılması” müddəası ilə əsaslandırır, hər şeyin – varlığın, insanın hürufatdan yarandığını vurğulayırdılar. Onların ideologiyasına görə, “hər şeyin əsası hərfdir; sözləri yaradan hərflər müqəddəsdir”.

Hürufiliyə görə, maddi aləm bütün həqiqətlərin mənbəyidir. İnsan və gerçək varlıq Allah məqamına yüksələrək müqəddəsləşir. Hürufi şairlərin əsərlərinin əsas mövzusu insanın şəxsiyyəti, azadlığı, mənəvi kamilliyi və əxlaqi gözəlliyidir. Onlar öz əsərlərində insanın mənəvi-ictimai bərabərliyi ideyasını təbliğ edir, insan şəxsiyyətini yüksək qiymətləndirir, onun böyüklüyünü və mənəvi ucalığını tərənnüm edirdilər. Allahla insanı eyniləşdirən hürufilər insanın kamilləşməsinə və ilahi səviyyəyə yüksəlməsinə cəmiyyətdəki ədalətsizlik və zülmədən xilas yolu kimi görürdülər. Nəiminin “Divan”ındakı şeirlərdə ilahi məhəbbətin tərənnümü başlıca yer tutur; burada “aşiq”, “məşuq”, “hüsn”, “yar” sözləri məcazi mənada “hüsn-i-mütləq” və “ruhi-mütləq” anlayışlarını ifadə edir.

İ. Nəsiminin monoloq şəklində yazılmış “Sığmazam” qəzəlində hürufiliyin ideya-fəlsəfi mahiyyəti öz bədii ifadəsini tapmışdır. Əsərdə, xüsusilə hürufiliyin əsas müddəası olan insanın Allahla və bütün maddi-mənəvi aləmlə birliyi fikri zəngin bədii təsvir vasitələri və məcazlar sistemi ilə parlaq şəkildə ifadə olunmuşdur.

Qəzəlin əruz vəzninin rəcəz bəhrində yazılması təsadüfi deyildir; məlum olduğu kimi, rəcəz “hərbə-zorba” mənasını ifadə edir. Sənətkar bu bəhrdə yazmaqla insanın məxluqatın ən alisi, yaranmışların ən gözəli olması fikrini qətiyyətlə bəyan etmiş, insana qul və kölə kimi yanaşan, onu əzən və alçaldan ideya düşmənlərinə qarşı barışmaz mövqeyini açıq şəkildə bildirmişdir. Əsərin lirik qəhrəmanı kamil insandır. O, iki cahana – maddi və mənəvi aləmə sığmadığını, özünün “gövhəri-laməkan”la eyniliyini qürurla dilə gətirir:

*Məndə sığar iki cahan, mən bu cahanə sığmazam,
Gövhəri-laməkan mənəm, kövnü-məkanə sığmazam.
Ərşlə fərşü kafü nun məndə bulundu cümlə çün,
Kəs sözünü və əbsəm ol, şərhü bəyanə sığmazam*
(Nəsimi, 2004, s. 7).

Şair bildirir ki, insanda həm ilahi varlıq, həm də hər iki aləmin vəhdəti mövcuddur. O, “ənəlhəqq” ifadəsi ilə insanın mənəvi saflığını, gözəlliyini və varlığın əsrəfi olması qənaətini bir daha təsdiqləyir.

Nəticə

Aparılmış tədqiqatlardan aydın olur ki, orta əsr İslam Şərqində geniş yayılmış sufizm və hürufizm təriqətlərinin mahiyyəti, yaranma səbəbləri və klassik sənətkarların yaradıcılığına təsirinin ədəbiyyat dərslərində öyrədilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Tədqiqat göstərir ki, sufi ədəbiyyatında müəyyən ictimai-fəlsəfi fikirlər çox zaman öz əsl məzmunundan tamamilə uzaq söz-istilahlarla, bədii simvollarla təqdim olunur. Sufi poeziyasının özünəməxsus bədii təsvir və ifadə vasitələri olması təlim prosesində müzakirə zamanı nəzərə alınmalıdır.

Sufilik və hürufiliklə bağlı məsələlər ədəbiyyat dərslərində şagirdlərin yaş və qavrama səviyyəsi nəzərə alınmaqla müzakirə edilməli, nəzəri biliklər bu və ya digər sənətkarın yaradıcılığı, ayrıca tədris olunan əsəri ilə əlaqəli öyrənilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. (2009). III cild. "Elm".
2. Babayev, Y. (2007). *Təriqət ədəbiyyatı: sufizm, hürufizm*. "Nurlan".
3. Əliyev, S., Həsənli, B. (2021). *Ədəbiyyat (X sinif üçün dərslik)*. "Bakınəşr".
4. Həsənli, B., Əliyev, S. (2019). *Ədəbiyyat. VIII sinif (müəllim üçün metodik vəsait)*. "Bakınəşr".
5. Xətai. (2005). *Əsərləri*. "Şərq-Qərb".
6. Nəsimi, İ. (2004). *Seçilmiş əsərləri*. İki cildə, II cild. "Lider".
7. Səfərli, Ə., Yusifli, X. (1994). *Ədəbiyyat (9-cu sinif üçün dərslik)*. "Öyrətmən".
8. Füzuli, M. (2005). *Əsərləri*. 6 cildə, II cild. "Şərq-Qərb".